

IRINEL STEGAR

Doctor în sociologie

G

H

I

CERCETĂRII

D

SOCIOLOGICE

U

L

**EDITURA FOCUS
PETROȘANI**

2012

*Editura **FOCUS** este recunoscută de către Ministerul
Educației și Cercetării fiind **acreditată CNCSIS***

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

STEGAR, IRINEL

Ghidul cercetării sociologice / Irinel Stegar –
Petroșani, FOCUS, 2012

Bibiogr.

ISBN 978-973-677-260-3

316.48

Tiparul:

FOCUS

www.focusprint.ro

C U P R I N S

CUVÂNT ÎNAINTE	p. 4
1. ALEGEREA TEMEI	p. 6
2. FORMULAREA IPOTEZELOR CERCETĂRII	p. 9
3. DOCUMENTAREA ȘI FOLOSIREA SURSELOR	p. 11
4. STABILIREA POPULAȚIEI DE INVESTIGAT	p. 25
5. ALEGEREA TEHNICILOR INVESTIGAȚIEI	p. 30
6. CHESTIONARUL CA INSTRUMENT ÎN	
 ANCHETĂ ȘI INTERVIU	p. 31
7. PRELUCRAREA INFORMAȚIEI	p. 41
8. ANALIZA, INTERPRETAREA ȘI PREZENTAREA	p. 54
 ÎNCHEIERE	p. 57

CUVÂNT ÎNAINTE

Probabil că doar dintr-o întâmplare o activitate care se vrea **eficientă** poate fi realizată fără a fi **precedată de cercetare**. Bineînțeles că există și cazuri contrarii evidente. Spre exemplu, dacă pe o stradă în lungime de câteva sute de metri sunt plasate deja 4 farmacii, este de presupus că a deschide o a cincia este o decizie nerezonabilă și cu o eficiență cel puțin discutabilă. Dacă pe două sole de teren alăturate, la care unul dintre proprietari a realizat deja un studiu pedo-climatic, este ușor de înțeles că a realiza unul nou ar fi cam inutil. În domeniul sondajelor preelectorale, a face foarte des (zilnic ori chiar săptămânal) sondaje, la câteva luni înainte de alegeri, pare iarăși cam inutil.

Dar cercetarea este necesară în funcție de **realitate**, necesitatea fiind cu atât mai mare cu cât realitatea este mai **puțin cunoscută**. Însă acest criteriu se cere combinat cu **extensia** și **profundimea** cercetării preconizate, iar acestea, la rândul lor, depind de **gradul de eficiență** scontat pentru activitatea respectivă. Dacă realitatea este oarecum (într-un anumit grad) cunoscută, iar eficiența nu se vrea prea precisă și mare, cercetarea se poate face mai limitat și superficial. Dar dacă activitatea (consumatorii/utilizatorii ei) se extinde în teritoriu, cu condiții relativ variate, vom avea nevoie de o cercetare mai **largă** (pe teritoriu mai mare) și cu tehnici de intensitate variabilă.

Deci – în principiu – extensia și profundimea cercetării depind de realitate și gradul de eficiență scontat. Există deja o imensă

bibliografie privind **metodologia, metodele și tehnicile** cercetării sociologice. Există volume care sintetizează majoritatea tehnicilor și metodelor ca și unele consacrate în special unei metode/tehnici. Noi înșine am elaborat un volum de sinteză („Metodologia și metodică sociologiei”, 2007, ed. MatrixRom București) care include marea majoritate a principalelor componente ale acestora, fără a putea fi – bineînțeles – exhaustiv.

În curricula specializării Sociologie există și disciplina „Proiect de cercetare sociologică”, care urmărește ca studentul să parcurgă pas cu pas, **fiecare operație** (etapă) a unei cercetări reale, realizând-o la scară mai **redușă** decât o cercetare profesionistă, respectând însă **rigorile** unei cercetări științifice, așa cum va trebui să o efectueze ca profesionist, după absolvire.

Ca atare în acest ghid **rezumăm** punctele esențiale ale unui proiect de cercetare, explicându-le mai în detaliu și exemplificându-le mai pe înțelesul celor interesați. Atragem însă atenția că acest ghid **nu înlocuiește** studiul bibliografic, pentru că el abordează doar **în parte** și doar **anumite aspecte** ale cercetării.

Cum se vede din cuprinsul ghidului, sunt atinse aproape toate problemele la care se referă o cercetare. Este vorba de prospectare, alegerea temei, formularea ipotezelor cercetării, documentarea și folosirea surselor, stabilirea populației de investigat, alegerea tehnicilor investigației, chestionarul ca instrument de anchetă și interviu, prelucrarea informației și analiza, interpretarea și prezentarea datelor.

Dar aceste acțiuni care reprezintă (aproape) toate aspectele unei cercetări sociologice, nu ne-am propus să le tratăm în mod egal, în mod integral. Spre exemplu, tema „Prospectarea sociologică” am tratat-o în cartea noastră pe 6 pagini (p. 81-86) iar în acest ghid, i-am

consacrat cam 6 rânduri. Iar prelucrării prin tabele de corelație multiplă care în cartea menționată reprezintă o pagină și ceva, i-am consacrat în ghid peste 5 pagini. Cu alte cuvinte, am încercat să (re)explicăm lucrurile pe care zeci de proiecte de an sau de licență, ne-au arătat că sunt realizate cu erori, fie din neglijență, fie din neînțelegere. Ca alt exemplu, am scris un capitol special de aproximativ 12 pagini despre întocmirea și utilizarea unei bibliografii, întrucât, deși în carte am considerat că aproximativ 4 pagini de text sunt lămuritoare, ne-am convins că marea majoritate a studenților nu înțeleg cum se întocmește o bibliografie.

1. ALEGEREA TEMEI

Prospectarea (primul contact cu terenul în care se face cercetarea) poate fi doar în mod excepțional necesară în cazul unui proiect de cercetare studentesc. Ea poate fi necesară la teme **impuse**, când o instituție de cercetare primește o temă de cercetat într-un areal despre care nu știe aproape nimic. Dar studentul **își alege** tema, cunoscând – măcar parțial – realitatea în care se va mișca. Dacă este vorba de o școală, poate că a fost elev al ei, dacă este o instituție ori o întreprindere, probabil că are un membru de familie sau o bună cunoștință care îl vor pilota, îi vor expune realitățile din cadrul ei.

Chiar la un proiect studentesc, ar trebui ca tema aleasă să fie cât mai **semnificativă**, aceasta însemnând că ea trebuie să **intereseze** pe cât posibil mai multă lume, să nu fie chiar inutilă sub aspectul cunoașterii pe care o produce.

Alte cerințe menționate în teorie sunt:

- a) tema trebuie redusă la **proporții modeste**, rezonabile, conforme cu posibilitățile (resurse umane și financiare). Temele formulate foarte general (implicit vag) care depășesc evident posibilitățile unui singur cercetător, trebuie evitate. De exemplu, dacă ne propunem teme de genul „Calitatea vieții în România”, „Democrația studentescă”, „Problema proprietății în mediul rural”, „Circulația pe drumurile publice”, „Modul de viață urban” etc., ele sunt atât de vaste încât pot fi abordate doar de o instituție de cercetări, pe eșantioane naționale, cu o echipă numeroasă și metodologie complexă. Doar nu vei face câteva interviuri într-un an de studenți ori într-o întreprindere și vei extrapola rezultatele asupra întregii studențimi, muncitorimi, a tuturor satelor ș.a.m.d. Deci există cerințe de **precizie și limitare în spațiu și timp** a temei propuse.

Va trebui, în consecință, să cercetăm „relațiile umane la întreprinderea X”, „democrația studentescă la o facultate din Universitatea X”, „problema proprietății în satul X”, „problema circulației rutiere în orașul X” etc.

- b) tema trebuie examinată în **cunoștința literaturii de specialitate**. Cu alte cuvinte, trebuie să te **informezi** asupra teoriei privind tema. Dacă faci o cercetare despre piață, productivitatea muncii, relații umane, economia socială, calitatea vieții etc., trebuie să știi ce sunt acestea, ce au scris alții privind această temă, ce ipoteze și-au propus și rezultatele la care au ajuns. Numai astfel te poți decide în privința gradului de **noutate** a temei, a posibilității de a aduce o **contribuție personală** oricât de modestă ar fi ea. În principiu, cu cât (**după o căutare atentă**) se găsește mai

puțină bibliografie la o temă, cu atât ea este mai puțin cercetată și șansele de noutate sunt mai mari.

- c) tema trebuie formulată **cât mai clar și precis**, folosindu-se o terminologie clasificatorie. Această cerință o completează pe prima explicată (proporții rezonabile, limitare în spațiu și timp) fiind de evitat formulări de genul: „aspecte”, „probleme”, „importanța”, „considerațiuni”, „contribuții”.

Dacă ne-am propune spre exemplu „Respectarea normelor de circulație rutieră”, ea este prea vagă, putând implica o multitudine de aspecte ca: respectarea vitezei legale, a distanțelor dintre mașini, a acordării priorității, a semnalizării, a portului centurii de siguranță, a sensurilor unice etc. Dacă vrem să fim preciși, vom fixa din multitudine de posibilități doar una (unele) ca: „respectarea vitezei legale în circulația rutieră”, „portul centurii de siguranță”, „circulația pe drumurile cu sens unic”, „prioritatea la sensurile giratorii” ș.a.m.d. Dăm aceste exemple ultra simple pentru a arăta că însăși din formularea ei, tema trebuie să precizeze la ce se va referi și că nu va fi un amalgam de considerații disparate și lacunare. Totodată autorii care ne-au precedat, au întocmit anumite **clasificări** care sunt în general acceptate și nu are sens ca dintr-o dorință de originalitate cu orice preț să le modificăm. De exemplu, învățământul se clasifică în preșcolar, primar, gimnazial, liceal, superior și postuniversitar. Calitatea vieții individului ori societății se împarte în calitatea biologică a vieții (starea de sănătate), calitatea materială a vieții (salariu, venituri, condiții de locuit etc.), calitatea culturală a vieții (consum de lectură, teatru, TV, film, concerte etc.) și calitatea spirituală/psihologică a vieții (libertate, creativitate etc.). Asemenea

clasificări (și alte mii ca ele) sunt în general acceptate, uneori cu mici variante și nu are sens să le modificăm.

d). **tema trebuie încadrată într-o teorie.** Prin însăși limitarea /precizarea ei, tema aleasă reprezintă doar o părticică dintr-o mare teorie, care a fost elaborată de regulă de generații succesive de cercetători. Există teorii ale economiei sociale, dezvoltării sociale, relațiilor umane, nevoilor individuale și sociale, ale regimurilor politice, ale grupurilor sociale, ale partidelor politice etc.

Când formulăm o temă ca „relațiile umane în întreprinderea X” știm că baza la care ne referim este teoria relațiilor umane, iar când formulăm o temă ca „alianța preelectorală a partidelor X și Y” știm că ne raportăm la teoria partidelor politice.

2. FORMULAREA IPOTEZELOR CERCETĂRII

Orice cercetare își propune să răspundă uneia sau mai multor întrebări pe care ni le punem **înaintea** cercetării. Definiția cea mai acceptată este că ipoteza reprezintă un enunț dintre două sau mai multe variabile. Ea este un concept **predictiv** prin faptul că între variabile ar exista o anumită legătură pe care cercetarea o va confirma sau infirma. Nu există cercetare fără nici o ipoteză, fie că suntem conștienți de ea și o formulăm explicit, fie că nu o formulăm clar dar oricum ne propunem să răspundem unei (unor) întrebări.

Forma ipotezei poate fi diferită, cea mai uzuală fiind de tipul „dacă....atunci....”. Exemple: „dacă veniturile scad, atunci consumul

va scădea”; „dacă starea de sărăcie crește, atunci va crește și infracționalitatea”; „dacă ești șomer, atunci vei accepta și munci nedorite sau sub calificarea pe care o ai”; „dacă circuli cu viteze mari, atunci șansa de accidente crește”; „dacă nu înveți de loc, atunci nu promovezi examenul (în mod normal!)”; „dacă legislația și controlul sunt slabe, atunci corupția crește” etc.

Poate exista o ipoteză **principală** și mai multe secundare, derivate din aceasta. Spre exemplu, ipoteza principală „dacă ești șomer de multă vreme, atunci accepți orice fel de muncă” poate avea ca ipoteze secundare „atunci accepți o muncă necalificată”, „atunci accepți o muncă departe de casă”, „atunci accepți o muncă înjositoare, penibilă” etc.

Deci ipoteza conține un **enunț supozițional** („dacă”) și **unul conclusiv** („atunci”). Există la multe ipoteze și o a treia componentă (pe lângă enunțul supozițional și cel conclusiv), componentă ce ne indică **tipul de relație** dintre variabile. Din acest punct de vedere, există ipoteze **deterministe** și **probabiliste**. Ipotezele deterministe folosesc ca termen de relație între variabile cuvinte de genul: „determină”, „provoacă”, „cauzează”, „cu cât, cu atât”, „conduce la”, „produce”, „generează”, „este proporțional (direct, invers cu)” etc. care sugerează o relație mai clară și puternică între variabile. Exemple: „șomajul determină sărăcie”, „analfabetismul provoacă imposibilitatea pregătirii profesionale superioare”, „slăbiciunea legii provoacă încălcări ale ei”, „cu cât viteza este mai mare, cu atât riscul de accidente crește” etc.

Ipotezele probabiliste indică o relație mai puțin sigură între variabile, folosind ca termeni de relație unii ca: „probabil”, „este

posibil”, „favorizează” etc. Exemple: „viteza prea mare favorizează posibilitatea de accident”, „frigul face posibilă producerea poleiului”, „sărăcia duce probabil la infracțiune”, „șomajul face probabilă sărăcirea populației”, „alimentația nesănătoasă mărește șansele de îmbolnăvire” etc.

Corecta alegere a tipului și formulării ipotezei este foarte importantă pentru că de ea depinde tot avalul operațiunilor cercetării: alegerea tehnicii de culegere a informațiilor, construcția chestionarului (dacă este cazul) și chiar modalitatea de prelucrare.

3. DOCUMENTAREA ȘI FOLOSIREA SURSELOR

Dacă pentru un cercetător experimentat, care „a trecut” deja de câteva ori prin bibliografia de bază a domeniului în care lucrează lucrurile sunt mai simple, pentru cel aflat în fața primelor cercetări **informarea și documentarea** sunt vitale. Cel deja experimentat are doar probleme legate de actualizarea bibliografiei și de adaptarea utilizării unui nou tip de surse (cele on line, spre exemplu) în timp ce începătorul în ale cercetării trebuie să o „ia cam de la zero”.

Este nevoie să facem de la început diferența dintre informare și documentare. **Informarea** înseamnă în esență „a lua act”, a afla că în anumite surse a fost tratat subiectul care ne interesează, ori părți din el. Ea (informarea) are **o extensie largă dar o profunzime redusă**, fiind o operație destul de superficială, „de suprafață” și se realizează, în principal, pe baza a ceea ce se numesc surse **secundare**, cum ar fi recenziile, semnalările de apariții, prezentări de

carte, referate, bibliografii etc. În ultimele decenii au apărut numeroase reviste de semnalare pe domenii de știință și pe a căror pagină (împărțită în 6 sau 8 casete), nu se află decât câteva date de identificare cum ar fi: titlul (cărții, al articolului), autorul (autorii), editura/revista, anul, numărul revistei, numărul de pagini etc.

Aceluiași scop al informării se folosește și formula „de același autor” prin care pe coperta unei cărți sau pe o pagină separată, sunt indicate cărțile, studiile, romanele, filmele, piesele de teatru etc. pe care un autor cu rezultate multiple le-a realizat. Important este faptul că cel interesat nu dispune de carte, studiu, articol, comunicare, disc, film etc. pe tema respectivă, ci doar află că dacă îl interesează poate să le obțină.

Aceluiași scop îi sunt destinate revistele de „referate și recenzii”, prezentările în presa scrisă ori vorbită, volumele de „culegeri” care rezumă în câteva pagini, pentru fiecare, un număr de 20 – 25 de cărți etc. Toate aceste eforturi (suporturi) în vederea asigurării informării, au ca motivație enorma creștere a volumului de informație, fenomen care în ultimele decenii a fost calificat prin termeni dramatici ca cei de „explozie informațională” ori „inundație informațională”. În **scientifică** („știința despre știință”) se apreciază chiar că în medie la 10 ani (termenul depinde de domeniul de știință) literatura de specialitate se **doublează** ca volum, ceea ce provoacă un veritabil „cerc vicios al informației”, deci nu poți ști totul. Nu întâmplător se afirmă că a te crede astăzi atotștiutor este cel mai evident semn de prostie.

Documentarea înseamnă nu doar a afla că în revista cutare există un articol, ori a apărut o carte cu titlul, ci a **studia** conținutul sursei respective. Deci este o operație de **profunzime**,

axată pe **surse primare** (articol de revistă, carte, brevet de invenție, standardul privind ceva, înregistrarea audio, filmul etc.).

În zilele noastre, atât informarea cât și documentarea se pot realiza din surse **scrise și tipărite** (cărți, articole, comunicări, ziare și alte surse tipărite) cât și **on line** (de pe internet). Nu vrem să privilegiam în mod subiectiv una dintre aceste două modalități dar credem că documentarea din cărți este, deocamdată, mai avantajoasă. Și nu doar pentru că au intrat în limbajul curent expresii de genul „om al cărții”, „om de bibliotecă”, „obiectul muncii intelectualului este cartea”, „cultura adevărată se află în cărți” etc. Admitem că informarea este mai rapidă și mai ușoară pe internet, o singură tastare pe calculator punând în evidență un mare volum de surse. Dar informațiile de pe internet sunt deseori mai lacunare decât cele din cărți, lipsite de argumentări detaliate, de diversitatea punctelor de vedere pe care o carte (tratat, dicționar, monografie etc.) le conține, plus faptul că unele operații ale documentării sunt mai dificile dacă nu printăm sursele ce ne interesează.

Pentru că o documentare bine făcută apelează la mai multe **tehnici**:

- **conspectarea**, care înseamnă extragerea dintr-o **singură** sursă a principalelor idei, care evident sunt destul de variate. Când conspectăm o carte sau un articol, indicăm sursa (autorul, titlul, anul apariției, editura, numărul revistei, paginile etc.) și **rezumăm** principalele idei din textul respectiv.
- **fișarea** care constă în **extragerea aceleiași idei din mai multe surse**. Putem să ne întocmim o fișă despre **definiția** unui concept (statusul social, politică socială, productivitatea

muncii, motivație, inegalitate socială etc.) în care includem punctele de vedere ale diferiților autori, fișă pe care o putem completa cu **cauzele, clasificările, factorii, condițiile** etc. ale fenomenului la care se referă conceptul respectiv. Pe baza unei fișe bine făcute, cercetătorul poate compara punctele de vedere ale diverșilor autori, diferențele între definiții, tipologii, cauze, condiții ș.a.m.d. Un cercetător serios, dispunând de un volum de fișe ale domeniului ce-l interesează, are prin fișa respectivă o „fotografie” a unui fenomen și va trebui doar să întrețină/completeze fișa cu informațiile noi care apar în literatură.

- **adnotarea** se practică pe un text proprietate personală, pe marginile paginii căreia facem sublinieri ori ne notăm cu ajutorul unor semne convenționale, lucruri de genul „de reținut”, „de clarificat”, „de citat”, „fals”, „de acord”, „dezacord” etc. Deci, **fără** a trebui să transcrii în conspect ori fișă, poți regăsi repede, prin răsfoirea textului, un pasaj pe care vrei să-l comentezi.

Presupunând că poți relativ ușor să conspectezi și să fișezi urmărind ecranul unui calculator, adnotarea obligă la printare. Acest lucru ne duce la concluzia că orice profesionist **trebuie** să-și formeze o bibliotecă personală compusă măcar din sursele de bază: dicționare, lucrări clasice, enciclopedii, glosare de termeni, culegere de lucrări reprezentative, volume ale Congreselor și Conferințelor din domeniu, ș.a.m.d.

În concluzia celor două moduri de informare/documentare, sub aspectul surselor opinăm că pentru cercetătorul începător, este preferabil să lucreze pe texte tipărite, ca apoi să utilizeze enormele

posibilități oferite on line, ca să nu mai vorbim de posibilitățile incomparabile pe care le oferă calculatorul în prelucrarea, redactarea și prezentarea rezultatelor cercetării.

Să ne întoarcem însă la problema utilizării surselor sub aspectul întocmirii și prezentării bibliografiei. O bibliografie poate fi **exhaustivă** (tot ce s-a scris legat de temă) care nu se poate practica decât în mod cu totul excepțional, pentru teme de mare noutate, în care există doar câteva zeci (ori sute) de surse bibliografice.

În marea majoritate a temelor, încercarea de a întocmi bibliografii exhaustive ar obliga la liste de mii (sau chiar zeci de mii) de surse. Din acest motiv, în ultimii ani, se utilizează sintagma de „bibliografie selectivă”, care le poate include și pe celelalte două ce le prezentăm în continuare.

În practică se utilizează atunci liste de bibliografie **consultată**, ori bibliografie **citată**. Însăși denumirile lor sunt explicative; într-o listă de bibliografie consultată se trec și lucrări din care nu s-a citat în mod expres în lucrarea noastră, dar ne-am documentat din ele pentru a înțelege cât mai mult și bine problema ce am studiat-o, iar într-o listă de bibliografie citată (care este, evident, mai redusă numeric decât cea consultată), trecem doar sursele din care efectiv am citat în lucrarea noastră.

De orice fel ar fi, lista bibliografică se întocmește în **ordinea alfabetică a numelui primului sau unicului autor**. Într-un sistem mai vechi, când sursa citării era indicată în subsolul fiecărei pagini (ori indicată prin numere în ordinea citării), ordinea alfabetică nu se respecta, așa încât primul citat putea fi din Weber, al doilea din Aluaș, al treilea din Zamfir, al patrulea din Chelcea ș.a.m.d.

Deși elaborarea bibliografiilor este un domeniu foarte reglementat și supus rigorilor științifice și deontologice, existând reguli bine stabilite prin convenții internaționale (convenția de la Vancouver – 1978), există suficiente diferențe în felul în care se realizează bibliografiile. Pentru anumite reguli, vezi și Maisonneuve Henri, 1999 „Redactarea științifică”, editura Dan, Iași și Chelcea Septimiu, 2000, „Cum să redactăm în domeniul științelor sociale”, SNSPA, București.

Printre **diferențele** (unele sunt chiar abateri) care sunt observabile în listele bibliografice, enumerăm:

- întocmirea ei în ordinea alfabetică a **prenumelui** ori chiar fără orice ordine;
- întocmirea listei după ordinea alfabetică a numelui, dar precedată de **inițialele** prenumelor (practicată mai ales de autorii anglo-saxoni). Exemple din bibliografii reale: W.G. Austin, S.Worchel, Joan S. Aulers, G.M.Stephenson, G.P.Godol etc.
- cea mai răspândită deficiență este de a face lista în ordinea alfabetică a numelui, dar de a indica **doar inițialele prenumelui**. Exemple: Weber M. – „Etica protestantă și spiritul capitalismului”, București, editura Humanitas [1904-1905] 1993; Sandu D. „Migrația circulatorie ca strategie de viață” în Sociologie Românească numărul 2, Iași, editura Polirom, 2000, pp. 529; Herseni T. „Sociologia spațiului” în „Societatea de mâine” an VIII, numărul 5, 1931, p.114; Zamfir C. (2005) „Incertitudinea. O perspectivă psihosociologică”, București, editura Economică; Zamfir E. [1982] 1997. „Grupul

ca instrument de reconstrucție umană”. În E. Zamfir „Psihologie socială. Texte alese” (pp.151 – 180), Iași, editura Ankarom.

Să analizăm sumar aceste exemple. Ce-i spune **unui începător în ale cercetării** inițiala M a prenumelui lui Weber? Îi spune măcar că este vorba de un autor sau autoare? Este vorba de Manfred, Matilda, Max etc.? Este în realitate vorba de unul din cei mai mari sociologi germani **Max** Weber (1884 – 1920). Cine este D.Sandu? Dionisie, Dragu, Demostene, Dumitru, Dorina sau Despina? Este în fond prof.univ.dr. **Dumitru** Sandu de la Universitatea București, autor a multor studii și coordonator de doctorat. Ce înseamnă inițiala T. în fața numelui Herseni? Se referă la Teodor, Tititana, Traian, Teodora ori Temistocle? În realitate este vorba de unul din cei mai prestigioși sociologi români, considerat teoreticianul „Școlii sociologice de la București” numit **Traian** Herseni.

În privința inițialelor **C.** și **E.** din fața numelui Zamfir este vorba de frați, surori, ori fără nici o relația de rudenie? Este vorba de **Cătălin** Zamfir, profesor univ.dr., președintele Asociației Române de Sociologie, autor a zeci de cărți și studii și soția sa, doamna prof.univ.dr. **Elena** Zamfir, coordonator de doctorat și șefa de necontestat a școlii românești de Asistență Socială.

Ni s-ar putea replica că aceste liste bibliografice au fost întocmite de specialiști care știu și l-au citit pe Max Weber ori Cătălin Zamfir. Bineînțeles că după ce citești una / două cărți ori studii ale lui Cătălin Zamfir, inițiala prenumelui din bibliografie ți-e clară. Dar

noi explicăm aceste lucruri **pentru începători** în ale cercetării și mai ales încercăm să-i învățăm să respecte anumite reguli.

- o altă diferență între bibliografiile întocmite este **locul** în care se plasează **sursele fără autori ori cu autori ce reprezintă o instituție**. Ele pot fi așezate – corect – în ordinea alfabetică, dar fără indicarea autorului. Exemple din bibliografii reale:

la litera **A** apare:

*** Administrația fondului pentru mediu. Programul privind producerea energiei din surse regenerabile: eoliană, geotermică, solară, biomasă, hidro, 2010, disponibil on line la <http://www.org>

la litera **G** există sursa:

*** Guvernul României. Hotărârea nr.153 din 18.12.2003 privind aprobarea Strategiei de valorificare a resurselor regenerabile de energie, M.O. nr.8, partea I, 2004.

La fel, la litera **L** avem legi, la litera **M** avem ministere, la **U** United Nations etc.

Atragem atenția că în ultima vreme devine aproape normă ca lista alfabetică a bibliografiei să conțină întâi **numele** de autor iar la sfârșit, tot în ordinea alfabetică, sursele fără autori (***Anuarul...,***Guvernul...,*** Ordonanța..., ***Situția...) iar la coada listei sunt semnalate sursele bibliografice de pe **internet** cu indicativul **www.** sau **http.**

Cum ne informăm și ne documentăm la o **bibliotecă**? Există uzanța ca bibliotecile (cel puțin cele universitare) să conțină două tipuri de **fișiere**: cel de **autori** și cel **tematic**.

La fișierul de autori găsim mii de fișe în ordinea alfabetică a autorilor. La litera **C** găsim, spre exemplu, tot ce există în bibliotecă scris de Caramelea Vasile, Chelcea Ion, Chelcea Septimiu etc. deci

dacă ști numele autorului dintr-o semnalare, cauți sursa la fișierul de autori.

La fișierul tematic sunt aranjate tot alfabetic, aceleași fișe, dar în funcție de problema principală ce o tratează (de regulă după **titlul cărții**).

Speranța cercetătorului neexperimentat este să găsească surse al căror titlu să se suprapună perfect pe tema ce și-a luat-o în studiu. Cercetătorul mai experimentat știe că tema ce îl interesează poate să fie tratată în cărți cu un titlu care să nu o sugereze direct, în volume de culegeri editate sub redacția unei personalități, a unui (unor) coordonatori, volume sub un titlu mai general, volume de comunicări susținute în congrese și conferințe s.a.m.d.

Ca să dăm un singur exemplu, cel interesat de ce este o „problemă socială” găsește poate cea mai bună prezentare într-un volum semnat de Cătălin Zamfir (1977), intitulat „Strategii ale dezvoltării sociale” (Teorie și metodă în științele sociale, vol.11), Editura Politică, București. Deci pentru o cât mai completă informare, răsfoim fișierul tematic, identificând surse din fișierul de autori și încercăm să ne documentăm corespunzător acestora.

În cazul documentării on line putem apela la aceleași modalități, cerând informații despre autor și/sau problemă. Rămâne totuși problema că pe internet se găsește doar ce s-a postat, ori lista lucrărilor unui autor poate fi incompletă (neactualizată) și informația prezentată în proporții mai reduse (rezumate). De altfel și la biblioteci există aceeași problemă în sensul că dacă biblioteca nu a achiziționat o lucrare, ea nu se regăsește în fișiere.

Mai menționăm faptul că în listele bibliografice riguros întocmite, imediat după autor (autori), se indică anul apariției, existând posibilitatea să se indice și **anul ediției princeps** între paranteze drepte [] și anul ediției consultate, dacă lucrarea a fost reeditată, an ce se trece între paranteze mici, uneori chiar fără paranteze. Nu întâmplător am dat deja exemple de acest tip (la Weber Max [1904–1905] 1993) caz în care primele ediții au apărut în 1904-1905 dar a fost consultată traducerea românească din 1993 făcută la editura Humanitas. Ca și în cazul Elenei Zamfir a cărei lucrare citată a apărut prima oară în [1982], dar a fost consultată după ediția din (1997) a editurii Ankarom din Iași.

Concluzii la întocmirea unei bibliografii:

1. se trec în ordine alfabetică autorii (în cazurile rare în care sunt mulți, se trec de regulă primii trei, specificând **ș.a.** (și alții), ordinea alfabetică fiind a **numelui** (numelor) nu a prenumelor;
2. după numele autorilor urmează prenumele acestora, de preferință complet, nu doar cu inițiale. Unii autori practică și sistemul că la autorii de sex masculin să indice doar inițialele prenumelui (ex. Zamfir C.) iar la autoare se scrie prenumele complet (ex. Zamfir Elena). Dacă un autor are mai multe surse indicate în bibliografie în același an, se practică acordarea unui al doilea indicativ, după anul respectiv (ex. Zamfir Cătălin (2005a), Zamfir Cătălin (2005b), Zamfir Cătălin (2005c) etc.);

3. practica mai nouă este de a indica **anul** apariției **înainte** de titlul cărții/lucrării, în modalitățile pe care le-am expus (dând și anul primei ediții și a celei consultate);
4. deseori este nevoie de a indica (după nume și an) și **calitatea** autorilor. Dacă unul sau doi – trei autori scriu un articol sau o carte, au calitatea de autori care nu cere nici o specificație. Dar există dicționare, enciclopedii, culegeri de texte, volume colective etc. care au un mare număr de autori ce lucrează sub coordonarea doar a câtorva dintre ei. Spre exemplu, articolele din „Dicționarul de sociologie” apărut în 1993 la editura Babel din București, au fost scrise de 32 de autori, cu o contribuție inegală ca număr de texte. Bineînțeles că acest demers a fost coordonat de doi dintre autori, profesorii Cătălin Zamfir și Lazăr Vlăsceanu. Deci acestora le acordăm și calitatea de **coordonatori**, așa cum dacă o lucrare colectivă este scrisă conform concepției unei personalități care își asumă răspunderea punctelor de vedere exprimate în toată lucrarea (chiar pentru capitolele scrise de alții), i se indică această calitate prin formula „**sub redacția**”. Deci avem „coordonatori” (prescurtat „coord.”), „sub redacția” (prescurtat „sub red.”) și – mai ales în occident – „editori” („ed.”).

Cum vom introduce în bibliografie un asemenea text?
Exemplu:

Zamfir Cătălin [1993] (1995) „Compromis” în Zamfir Cătălin și Vlăsceanu Lazăr, coordonatori, „Dicționar de sociologie”, editura Babel, București, pp.123-124.

Deci, după autorul textului, anul (anii) apariției, titlul, numele coordonatorilor, titlul cărții (dicționar, culegere etc.), editura și

localitatea în care se află editura, pentru că în „Dicționarul de sociologie” urmează articolul „comportament prosocial” scris de Chelcea Septimiu, apoi „comprehensiune” tot de Zamfir Cătălin, apoi „comunicare” al lui Vlăsceanu Mihaela ș.a.m.d. Deci dacă am pune într-o bibliografie doar *** „Dicționar de sociologie”, Zamfir Cătălin și Vlăsceanu Lazăr (coord.), pagina..., la aceste pagini poate fi ceva elaborat de unul dintre ceilalți 30 de autori.

5. deci după an și autor urmează **titlul** sursei. El trebuie indicat cât mai precis, marcând numărul revistei, al volumului – dacă este cazul – și uneori (dacă s-a citat) și pagina/paginile.
6. la sfârșitul listei bibliografice se trec sursele fără autori (chiar dacă emitenții sunt cunoscuți: Anuarul Statistic este elaborat de Institutul Național de Statistică, Ordonanțele și Hotărârile elaborate de Guvern, Legile de către Parlament etc.). Aceste surse au la autor trei semne grafice (***) și sunt așezate tot în ordinea alfabetică, deși uneori (mai ales înaintea unor rapoarte) se indică și emitentul: OECD, World Bank, USAID etc.

Uneori bibliografiile sunt enorm de vaste, un exemplu edificator fiind: Zamfir Cătălin, Stănescu Simona coordonatori, (2009), „Enciclopedia dezvoltării sociale”, editura Polirom, Iași, 660 p., care are o bibliografie de 1146 surse. Dintre acestea, 937 (81,8 %) sunt cărți și articole, alte 123 (10,7 %) sunt rapoarte și studii marcate cu semnul *** , iar 86 (7,5 %) reprezintă resurse internet semnalate cu [www. ori http](http).

Să dăm acum un exemplu final dintr-o listă bibliografică:

1. numărul sursei în listă – 72 (numărul a fost dat la întâmplare)
2. numele autorului – Durkheim
3. prenumele autorului – Émile
4. anul – [1919] (1974) – deci ediția princeps în 1919, tradusă în 1974
5. titlul cărții – „Regulile metodei sociologice”
6. editura – Științifică
7. orașul editurii – București
8. numărul de pagini al cărții – 200

Scrise cursiv, elementele acestei surse arată astfel:

72. Durkheim Émile, [1919] (1974), „Regulile metodei sociologice”, editura Științifică, București, 200 p.

În final vom spune doar că așa ar trebui întocmită o listă bibliografică riguroasă, deși cum deja am amintit pe parcursul expunerii, se comit dese abateri mai mult sau mai puțin grave: prenumele înaintea numelui, prenumele indicat doar prin inițială, includerea anului după editură și oraș, neindicarea ediției princeps, neindicarea calității de coordonator etc.

Vrem să menționăm că asemenea reguli s-au impus pe parcursul a zeci de ani; spre exemplu indicarea anului imediat după autor este o uzanță relativ nouă. Important este ca bibliografia să fie **funcțională**, să conțină informațiile care să permită utilizarea ei.

Dar mai apare problema lui **cum** și **cât** utilizăm din bibliografie. A te documenta și a utiliza o sursă (articol, carte, internet etc.) **nu înseamnă a copia** pagini întregi ori capitole din sursa respectivă. În primul rând însăși lista bibliografică respectivă **trebuie să conțină** surse efectiv consultate, cunoscute, fie că din ele există în text citate sau nu. Nu odată, pentru a face impresie, unii autori comandă (ori

„coboară” de pe internet) bibliografii de zeci și sute de titluri de conținutul cărora habar nu au. Asemenea cazuri se întâmplă mai ales la lucrările de licență, dizertațiile de masterat ori tezele de doctorat. Cunoaștem cazuri în care asemenea bibliografii nu au fost verificate pentru a elimina măcar sursele scrise în limbi „exotice” (japoneză sau norvegiană).

Există reguli foarte stricte ale **citării**. Pe o pagină de text format A4 se admit cel mult 4-5 citate scurte, sub forma unor sintagme ori propoziții și mult mai rar fraze lungi. O lucrare care se vrea originală nu poate consta din punerea „cap la cap” a unor citate de dimensiuni mari (jumătăți de pagină sau pagini întregi). În asemenea cazuri este vorba de **plagiat**, de furt intelectual, de vreme ce punem sub semnătură proprie un text în majoritate copiat din lucrările altor autori.

Dacă vrem să semnalăm (fără să cităm exact) că un autor s-a referit la o problemă anumită, folosim formula „**vezi Zamfir, 2005**” . Dacă ne referim la faptul că mai mulți autori au tratat aceeași temă, formula este „**vezi și Chelcea, 2001, Zamfir, 1993, Vlăsceanu, 1997**”.

Dacă este vorba de articole sau studii care au tratat în fond aceeași problemă, nu trebuie să indicăm paginile. Dar dacă este vorba de cărți, volume mari trebuie indicată și paginația la care putem identifica tema respectivă. Atunci scriem „**vezi Zamfir, 2005a, p.73–101**”. Adică numim autorul (Zamfir), anul (2005a, am luat ca exemplu un autor care are mai multe lucrări în același an, deci au primit și indicativul a, b, c etc.) și paginile (73–101) în care găsim tratată problema la care ne referim.

În privința indicării paginației, există și în acest caz mai multe practici. Ea se indică cu prescurtarea „**pag.**” ori cu un simplu „**p.**”

Unii indică paginile **consecutive** cu simbolul „pp.” (spre exemplu, un citat care începe pe o pagină și continuă pe următoarea, este indicat **pp. 97–98**) deși am văzut și bibliografii în care nu se respectă regula acesta și se indică **pp. 97–121**, deci un număr mai mare de pagini.

Când dăm un citat, există ca reguli **exactitatea** (scriem exact cum este scris în sursa din care cităm) și mai ales **respectarea contextului** în care fragmentul ce îl cităm a fost scris, **sensul** punctului de vedere al autorului. Să dăm un exemplu simplu: presupunem că cel ce scrie o lucrare este de părere că o comasare a alegerilor locale cu cele parlamentare este benefică și oportună. Consultând diverse surse, găsește în una din ele fraza: „nu suntem de acord cu ideea că o comasare a alegerilor locale cu cele parlamentare reprezintă o expresie a democrației” . Dacă dorind să-și susțină propriul punct de vedere îl citează pe autorul X începând cu „o comasare a alegerilor locale cu cele parlamentare reprezintă o expresie a democrației” comite un fals evident. Deși nu a modificat nici o literă din textul din care citează, **sensul** (contextul) este exact **invers** celui în care folosește citatul, pentru că autorul a scris „nu suntem de acord” ori el îl citează pentru a întări un punct de vedere exact opus.

4. STABILIREA POPULAȚIEI DE INVESTIGAT

Primul lucru care se cere precizat este că prin **populație** se înțelege (spre deosebire de demografie) nu doar un număr de indivizi, de oameni. În sociologie folosim termenul de populație pentru a desemna **totalitatea unor unități investigabile**, care pot fi

nu doar indivizi ci și străzi, întreprinderi, familii, gospodării, formații de lucru, grupe de studenți, circumscripții electorale, sate, orașe, cluburi sportive etc. Dacă în țară avem 47 de universități, ele constituie populația universităților, dacă într-o universitate avem 153 de grupe studențești ele compun populația grupelor, dacă avem 42 de circumscripții electorale județene ele reprezintă populația circumscripțiilor electorale județene ș.a.m.d.

Din punct de vedere cantitativ, putem vorbi de populație **totală**, populație **investigabilă** și populație **investigată**.

Când vorbim de populație totală ne referim la **toți** cei aparținând unei categorii: toți cei ce au cetățenie română, toți studenții unei universități, toți cetățenii unei localități, toți cei ce au calitatea de pensionar etc. (se simbolizează cu **N**).

Populația **investigabilă** este de volum mai mic. Dacă totalul românilor este de aproximativ 19 milioane, se pare că peste 2,5 milioane dintre aceștia sunt răspândiți în lume și nu numai în Italia și Spania ci și în Australia, SUA, Noua Zeelandă, Irlanda etc. Din totalul studenților unei universități, unii sunt plecați cu burse în străinătate, alții sunt plecați temporar la muncă în străinătate, alții sunt în spitale în diferite faze de gravitate a bolii, alții – deși sunt în evidența universității – nu-și mai justifică calitatea de student (și-au întrerupt studiile, nu și-au plătit taxele) ș.a.m.d.

Populația **investigată** îi include pe toți cei care au fost efectiv supuși cercetării prin tehnici ca observația, ancheta, interviul, experimentul etc. Așa cum populația este de mai multe feluri și investigarea – cercetarea – ei se poate face în câteva moduri.

Cercetarea completă înseamnă că toți (toată populația) sunt supuși investigației. La populații **mari, vaste** acest lucru este o excepție. Cea mai completă o reprezintă **recensământul** care –

teoretic – îi cuprinde pe toți cetățenii unei țări. Nu suntem de loc convinși că toți cetățenii români din țară și străinătate au fost cuprinși în recensământul din 2011. Populația **stabilă** în România este de 19,04 milioane persoane, revenind la nivelul din 1966. Dar nu sunt recenzați chiar cetățenii români stabiliți în străinătate de mai mult de 12 luni. Teoretic, totalul cetățenilor români este de aproximativ 21,5 milioane oameni, populația fiind de multă vreme în scădere, iar soldul nașteri/decese fiind în ultimii ani negativ.

La populații numeric mai reduse – studenții unui an de studiu, ai unei universități, locuitorii unei localități cu populație redusă – este posibilă și o cercetare completă. Cu titlu de exemplu, afirmăm că un proiect de an de cercetare sociologică, ori unul de licență sunt – oarecum paradoxal – mai favorabile unei cercetări complete, prin numărul de subiecți ce și-l propun. Un proiect de an se referă la câteva zeci de subiecți (cadrele didactice ale unei școli, studenții a două – trei grupe ce compun un an de studiu, studenții dintr-o facultate ori universitate care și-au încheiat sesiunea de examene cu media 10 etc.). În cazul unui asemenea proiect, nu contează în primul rând cantitatea (să intervievezi sute sau mii de subiecți) ci intenția de a trece prin toate verigile unei cercetări, de la prospectare la întocmirea bibliografiei. În fond, după ce ai realizat 48 de interviuri (numărul este luat absolut la întâmplare) știi deja ce este și cum se face un interviu. Cam aceeași este situația și în cazul lucrării de licență cu precizarea că aici numărul subiecților este mai mare, de exemplu toți medicii dintr-un spital, toți elevii claselor a XII-a dintr-un liceu, toate cadrele didactice dintr-o localitate mică etc., deci un număr de aproximativ 120 – 200 subiecți.

Repetăm faptul că și în aceste cazuri o cercetare care să-i cuprindă pe **absolut toți** subiecții vizați, este cvasi imposibilă.

Întotdeauna vor exista oameni internați în spitale în alte localități, oameni în concedii, oameni plecați în misiuni în străinătate, oameni ce și-au abandonat calitatea ce-i caracterizează ca subiecți ai cercetării ș.a.m.d.

Cercetarea incompletă înseamnă investigarea doar a **unei părți a populației** investigabile, parte aleasă însă în mod arbitrar, după un criteriu oarecare. De exemplu, un student își alege ca subiecți colegii de an pentru că îi cunoaște mai bine, altul își alege subiecții din blocul sau strada pe care locuiește, altul își alege subiecții doar dintre pacienții medicului de familie la care este arondat, altul doar locuitorii dintr-un singur sat al comunei etc. Deci chiar dacă realizezi **numărul** subiecților, îi alegi în mod arbitrar și încerci să generalizezi opiniile acestora asupra unei populații mai mari: toți studenții unei facultăți, toți locuitorii unui cartier, toți locuitorii unei comune etc.

Cercetarea selectivă este tot una incompletă (doar asupra unei părți a populației) dar în care partea este aleasă după **anumite reguli** care să asigure acestei părți (numită **eșantion** și simbolizată cu **n**) o anumite **reprezentativitate**. Spre exemplu, pentru un eşantion al studenților unei facultăți nu alegi doar studenți din anul de care aparții ci din toți anii facultății, respectând **proporția** studenților din fiecare an, proporția pe sexe, eventual proporția integraliști / restanțieri etc. Cu alte cuvinte, eşantionul (partea) reprezintă „în mic” **structura** după diferite criterii a populației „mari” din care este „decupată”.

Eșantionul stabilit în mod arbitrar, în funcție de voința/dorința cercetătorului se numește **nealeator** sau neprobabilistic. Eșantionul stabilit la hazard, fără influența cercetătorului se numește **aleatoriu** sau probabilistic. Ca modalități de stabilire a unui asemenea

eșantion, există două: **al loteriei și al tabelelor cu numere aleatoare.**

Populația investigabilă (studentii unei facultăți, muncitorii unei uzine, alegătorii dintr-un colegiu electoral, locuitorii unei comune etc.) se trec pe o listă numită **cadru de eșantionare**. Fiecare unitate are un număr și extragem ca la loterie (cu bile ori bilețele pe care sunt scrise numerele) atâtea unități câte se cer în eșantion, plus o anumită rezervă pentru cazurile în care unii subiecți nu pot fi găsiți.

În cazul tabelelor cu numere aleatoare, acestea au fost întocmite prin amestecarea unui mare număr de numere (pot fi zeci de mii) și fixându-ne o schemă, plecăm de la un număr ales la întâmplare din tabel și „mergem” fie pe diagonală / orizontală / verticală, spre exemplu la fiecare al treilea sau al cincilea număr din tabel, până completăm volumul eșantionului.

Un asemenea eșantion aleator dă fiecărei unități o **șansă calculabilă, egală și diferită de zero** de a fi selectată. Mai precizăm doar că dacă o cercetare completă (a tuturor unităților) oferă **certitudini**, o cercetare pe eșantion ne oferă doar **probabilități** asupra situației.

Mai menționăm – lucru explicat pe larg în cartea noastră – că în eșantionarea aleatoare sunt importante două valori: **eroarea maximă admisă și nivelul de probabilitate**. În ultimii ani, în cercetările făcute pe eșantioane naționale de către CURS, IMAS, METROMEDIA etc., majoritatea eșantioanelor au un volum (**n**) între 1000 și 1300 subiecți, cu o marjă de eroare între 2 și 3 %.

5. ALEGEREA TEHNICILOR INVESTIGAȚIEI

Tehnicile sunt modalități prin care ne apropiem de fenomen (fapte, evenimente etc.) pentru a **recolta, obține informații asupra lor**. În sociologie se utilizează ca principale tehnici: **documentarea, observația, ancheta, interviul, experimentul, studiul de caz** și altele mai speciale. În acest paragraf, nu vom explica în amănunt fiecare dintre acestea, deoarece pot fi regăsite în sursa bibliografică deja citată și pe care o vom reitera la sfârșit. Ea este sursa de bază după care se predă acest curs și conține la fiecare tehnică, definițiile date de diverși autori, diverse clasificări, avantajele și dezavantajele fiecăreia, modalitatea în care se folosesc etc.

Aici vom menționa doar că **observația** poate fi directă (la fața locului) ori indirectă (asupra sensului, semnificației faptelor) și are ca instrument de bază ghidul de observație.

Ancheta poate fi și ea directă (orală, interviul, care implică relația directă/față în față a subiectului cu cel ce face interviul) și indirectă (în fond o anchetă în care informația este notată de subiect).

Interviul presupune relația față în față cu subiectul (subiecții, la interviul colectiv) și în care informația o notează cel ce ia interviul; acesta poate fi cercetătorul sau un „operator de interviu”.

Și ancheta și interviul au ca instrument de bază **chestionarul**, existând doar excepția interviului liber, nestructurat.

Experimentul sociologic se folosește mai rar și constă în a provoca o situație, a modifica o variabilă, a o controla și a vedea efectele asupra altor variabile. Instrumentul de bază este un protocol

de experiment care consemnează modificările variabilelor în grupul **experimental** comparativ cu efectele asupra grupului **martor**.

6. CHESTIONARUL CA INSTRUMENT ÎN ANCHETĂ ȘI INTERVIU

Cea mai simplă definiție a chestionarului este că el reprezintă **o listă de întrebări** legate de ceea ce vrea să afle cercetătorul. Dar nu este o listă făcută la întâmplare ci **conformă cu ipoteza** cercetării, cuprinzând diferite **tipuri de întrebări** și **aranjate într-un anumit fel**, o anumită **ordine**.

Există diferite **clasificări ale întrebărilor** dintre care menționăm doar două. După **conținutul lor** (la ce se referă ele), există întrebări **factuale** și de **opinie**.

Cele factuale se referă, evident, la fapte: anul nașterii, vârsta, sexul, domiciliul, participarea la un eveniment, la un spectacol, apartenența la un partid ș.a.m.d. Exemple: „Ce vârstă aveți?”, „Domiciliați în localitatea....?”, „Sunteți membru al unui partid politic?”, „De cât timp sunteți șomer?”, „Aveți copii?”, „Ați participat la concertul...?” etc.

Avantajul întrebărilor factuale este că răspunsurile la ele pot (dacă este nevoie) să fie mai ușor verificate atât vizual (vezi că este bărbat sau femeie, vezi că dacă este elev nu poate declara o vârstă de 71 de ani etc.), ori la diverse autorități (starea civilă, oficiile forțelor de muncă, lista membrilor unui partid etc.).

Întrebările de **opinie** nu au un **anumit răspuns** („bun”, „corect”, „sigur”) pentru că părerile pot fi foarte diferite și contradictorii. De obicei întrebările de opinie încep cu formulări ca:

„după părerea dvs....”, „credeți că ...”, „considerați că ...”, „apreciați că...”. La o întrebare de genul „apreciați că o comasare a alegerilor locale cu cele parlamentare ar fi bună?” unii vor răspunde „categoric da”, alții „categoric nu”, alții „nu-mi dau seama”, alții „nu știu”, alții „probabil” iar alții pur și simplu nu vor răspunde.

Aici nu există un răspuns „corect”, ci fiecare își dă cu părerea în funcție de interese, ideologie, partidul căruia îi aparține, cunoașterea legislației etc.

O altă clasificare se referă la **funcția instrumentală**, la ceea ce urmărim în mod special prin faptul că punem întrebarea respectivă. Din acest punct de vedere, avem:

a). întrebarea de **debut**, cea cu care începem chestionarul (i se mai spune „întrebarea de spart gheața”), în sensul că dorim să-l determinăm pe subiect să accepte să răspundă și în continuare (în scris la anchetă sau oral la interviu).

Ea încearcă să-l facă pe subiect să coopereze, știindu-se că dacă a răspuns la una – două întrebări, îi va fi mai greu să refuze în continuare, va avea senzația că părerea lui contează și va participa.

De aceea întrebarea de debut va trebui să fie neutră, să nu provoace iritare și controversă. Prin manuale se dă ca exemplu următoarea: „numiți, vă rugăm, trei lucruri dăunătoare sănătății”. Se presupune că orice persoană poate răspunde la această întrebare numind fumatul, consumul excesiv de alcool, grăsimile saturate, alimentele ce conțin mulți conservanți (E-uri), stresul, drogurile etc.

În mod normal, trebuie totuși să existe măcar o vagă legătură a întrebării de debut cu tema cercetării. Spre exemplu, cea amintită mai sus „merge” la teme ca starea de sănătate, modul de viață,

calitatea vieții, obiceiurile, preferințele etc. La fel de neutră este întrebarea „Dacă ar fi să sfătuiți pe cineva în alegerea profesiei, după ce criterii credeți că ar trebui să o aleagă?”. Probabil că multora le va face chiar plăcere să răspundă că profesia ar trebui să fie bănoasă, să aibă prestigiu, să permită să călătorești mult, să permită promovarea rapidă, să-ți asigure și alte avantaje etc. Un alt exemplu: „Ce pasiuni extraprofesionale aveți?” / „Care este hobby-ul dumneavoastră preferat?”. Întrebările de debut sunt de obicei **deschise, adică** nu li se dau variante de răspuns pentru că la ultima (de exemplu) hobby-ul poate fi pescuitul, pictura, scrisul, vânătoria, colecționarea de tablouri, colecționarea de capace de bere, turismul, călătoriile în străinătate etc., ori poate omul nu are nici un hobby. Deci nu are sens să-i prezentăm o listă cu zeci de variante de răspuns.

b). **Întrebarea filtru.** Imaginați-vă în ce situație ridicolă ne-am pune întrebând „Ce marcă are automobilul dumneavoastră” unui subiect care nu are automobil. Sau să-l întrebăm când și-a reparat ultima oară mașina de spălat, bicicleta, cuptorul cu microunde, combina muzicală etc., dacă nu posedă asemenea bunuri.

De aceea trebuie să vedem **dacă este cazul** să punem câteva întrebări privind un aspect al temei și pentru aceasta folosim întrebările filtru. Ele sunt de regulă întrebări închise, cu două variante de răspund (da, nu). Deci întrebăm întâi „Posedați automobil?” (sau cuptor cu microunde, televizor color, bicicletă etc.) și dacă răspunsul este „Da”, abia atunci punem alte câteva întrebări dacă ne interesează marca, culoarea, capacitatea cilindrică, ultima reparație etc. a bunului posedat. Întrebările filtru se mai numesc și „bifurcate”

având rolul de a subdiviza colectivitatea pentru a vedea dacă este pertinentă punerea unor întrebări categoriei respective.

c). **întrebările de pasaj**, de trecere de la un aspect al temei la altul. Spre exemplu: după întrebări privind meseria, conținutul muncii și condițiile de muncă, punem întrebarea „Acum aș vrea să-mi vorbiți despre câștigul dumneavoastră” și după această trecere, punem câteva întrebări despre volumul câștigului, gradul de satisfacție față de el, principalele utilizări care i se dau etc.

d). **întrebările de verificare** („capcană”). De multe ori subiecții răspund cu neadevăruri, dând răspunsuri greșite intenționat sau nu; deci sunt uneori necesare verificări ale gradului de adevăr al răspunsurilor. Chestiunea este delicată, subiectul netrebuind să simtă că este verificat, fiind necesară o **altă** întrebare prin care verificăm un răspuns anterior, întrebare pusă la distanță de răspunsul pe care îl verifică.

Spre exemplu, un om care are o gospodărie la țară (a lui, a părinților ori a rudelor sale) și întrebat dacă se aprovizionează cu ceva produse de la țară, răspunde „Nu”, poate fi întrebat – la distanță de câteva întrebări – cam de câte ori se duce anual în localitatea respectivă. Dacă răspunde „săptămânal” sau „aproximativ de 30 – 40 de ori pe an”, este clar că unul din răspunsuri este neadevărat. Ori dacă subiectul se declară de profesie medic, dar la întrebarea „ultimele studii absolvite” răspunsul este „liceul”, este clar că nu poți fi medic cu studii doar liceale. Într-o anchetă în care completarea chestionarului a făcut-o subiectul, nu putem decât constata contradicția. În interviu însă, se poate – foarte politicos – reveni la

unul din răspunsurile în cauză, poate fi semnalată contradicția și eventual se poate corecta unul din răspunsuri.

Întrebările se clasifică și după **forma răspunsului**, existând întrebări cu răspuns **deschis** și **închis**.

Întrebările cu răspuns **deschis** (liber) au răspunsul total nestructurat. Se pune întrebarea, iar răspunsul este dat de subiect fără a i se indica vreo variantă. „Când ați fost ultima dată la teatru?”, „Cine vă este cel mai bun prieten?”, „Ce partid politic preferați?”, „Unde v-ați petrecut ultima vacanță” etc. sunt asemenea întrebări. Ele au avantajul de a nu-i sugera subiectului nici o variantă de răspuns, dar și dezavantajul că marea varietate de răspunsuri posibile este greu de „comasat” în doar câteva și de interpretat.

Întrebările cu răspuns închis pot avea **o singură variantă** de răspuns. „În ce an v-ați născut”, „În ce an ați terminat liceul” etc. au în mod real o singură variantă de răspuns, chiar dacă întrebarea a fost precodificată, spre exemplu enunțând câțiva ani de terminare a liceului (1961, 1962, 1963, 1964). Există întrebări închise cu **două** variante de răspuns – se mai **numesc** dicotomice – cele mai cunoscute fiind cu răspunsul „Da – Nu”, ori „de acord” și „nu sunt de acord”. Am amintit deja că cele cu **Da – Nu** sunt de utilitate ca întrebări filtru.

Există și întrebări cu răspunsuri **policotomice**, în care întrebării i se oferă un număr de variante de răspuns, dintre care subiectul alege pe aceea (acelea) care corespund opiniei sau situației sale. Ele se mai numesc întrebări cu răspuns „în evantai”, cu subvariantele „în evantai închis”, când variantele sunt limitate și „în

evantai deschis”, când numărul variantelor de răspuns nu este limitat, existând și varianta altul/alta/altele.

Întrebările în evantai au avantajul că totuși limitează răspunsul la câteva variante (care nu sunt nelimitate ca la „deschise”), ceea ce este în avantajul prelucrării. Aceste întrebări **precodificate** cer însă o bună experiență, o cât mai bună documentare și cunoaștere a fenomenului studiat, pentru că variantele de răspuns trebuie să fie rezonabil legate de întrebări, să fie plauzibile. Ele nu pot fi „aiurea” în raport cu întrebarea, spre exemplu nu poți pune la întrebarea „De ce manifestați în Piața Universității” printre variantele de răspuns și pe acelea „pentru că am citit cartea de bucate a lui Sanda Marin” ori „pentru că am ascultat o simfonie de Beethoven”!

Întrebările cu răspuns precodificat pot fi și ele „închise” („în evantai închis”) când variantele epuizează **toate** posibilitățile de răspuns. Exemplu: „Care este starea dumneavoastră civilă?” are ca variante: „necăsătorit(ă)”, „căsătorit(ă)”, „divorțat(ă)”, „văduv(ă)” și „uniune consensuală” (concubinaj). În mod normal nu există o altă variantă singulară. Poți fi bigam(ă), văduv(ă) dar și în concubinaj etc., dar dacă se specifică faptul că întrebării i se cere un singur răspuns, va trebui indicată o singură variantă. La fel, dacă în pregătirea unei aniversări de 50 de ani de la absolvirea liceului sau a facultății, punem într-o colectivitate întrebarea „Ați terminat liceul în anul?” și indicăm ca variante 1962, 1963 și 1964, răspunsul poate fi unul singur, de vreme ce ne interesează doar segmentul de populație care a absolvit în jur de acum 50 de ani.

Dar în majoritatea cazurilor trebuie să folosim „evantaiul deschis”, adică chiar dacă indicăm câteva răspunsuri posibile / plauzibile, să adăugăm și varianta „altul”, „alta”, „altele”. Mai ales la

întrebările de opinie (dar și la cele factuale uneori), de motivație, de intenții etc., pot apărea răspunsuri pe care nici nu le credeam posibile.

Prin acest procedeu realizăm și cerința ca la întrebări să existe posibilitatea de răspunsuri **exhaustive**, adică să existe toate variantele posibile. Să presupunem că întrebăm „Ce credeți că ar trebui să facă politicianul X în această situație?” și oferim câteva variante ce le considerăm plauzibile: „să-și continue activitatea”, „să-și modifice radical discursul”, „să demisioneze”, „să nu mai candideze în viitor” dar și o „altă variantă”. La această altă variantă ar putea apare răspunsuri de genul : „să se sinucidă”, „să emigreze”, „să fie împușcat”, „să ceară azil politic în altă țară” etc., la care nici nu ne-am fi gândit pentru o precodificare normală.

Odată chestionarele de anchetă ori protocoalele de interviu recoltate, urmează ca operație asupra lor **redactarea și numerotarea**.

Operația de **redactare** a chestionarului nu se referă la întocmirea lui (așa cum termenul pare a sugera), ci la **verificarea** lui. În primul rând trebuie verificată **completitudinea** răspunsurilor, existând la anchetă, când completarea o face subiectul – în cazul că cel care a colectat chestionarele nu le-a verificat – ca un număr de întrebări să fie fără răspuns. Dacă chestionarul are întrebări pe două pagini, unii subiecți nici nu întorc pagina, ca să vadă dacă mai sunt întrebări, alții se plictisesc și după ce au răspuns la o parte dintre întrebări, returnează chestionarul cu restul întrebărilor necompletate. Unii răspund „pe sărite”, evitând răspunsul doar la unele întrebări pe care le consideră „delicate”: motivele divorțului, vârsta, venitul, starea civilă etc. crezând și faptul că ele ar permite identificarea lor.

Dacă într-un chestionar un număr mare de întrebări (spre exemplu o treime) sunt lipsite de răspuns, chestionarul este ratat și trebuie anulat.

Urmează verificarea răspunsurilor, pentru a depista greșelile de completare ori contradicțiile evidente. Am mai dat exemplul profesiei „medic” cu studii doar liceale. Un subiect răspunde că s-a născut în 1990 dar la altă întrebare răspunde că a participat activ la revoluția din 1989, altul declară că are 84 de ani și este director la un combinat siderurgic, ori că a absolvit doar școala primară dar are funcția de consilier a ministrului etc.

Există cazuri în care putem corecta contradicția apelând la memoria operatorului de interviu ori confruntând un răspuns cu unele complementare. Dacă acest lucru nu este posibil și este vorba doar de una – două asemenea contradicții ne vitale, le vom codifica la „non răspuns” ca să evităm eliminarea întregului chestionar.

Redactarea – verificarea – poate fi făcută în două moduri: pe **întrebare** sau pe întregul **chestionar individual**.

Redactarea pe întrebare înseamnă că luăm întrebarea numărul 1 din **toate** chestionarele cercetării (să zicem cu titlu de exemplu, că ele sunt 79) și verificăm toate cele 79 de răspunsuri la întrebarea 1 sub aspectul completitudinii și preciziei. Continuăm cu cele 79 de răspunsuri la întrebarea numărul 2, apoi la cele de la întrebarea numărul 3 ș.a.m.d.

Dacă redactăm pe chestionar, luăm chestionarul numărul 1 și verificăm toate răspunsurile la întrebările acestuia, apoi luăm chestionarul numărul 2 și îl verificăm în întregime etc. Această

modalitate are avantajul că pot fi observate mai ușor contradicțiile între răspunsurile aceluiași subiect (pentru că reții toate răspunsurile subiectului în foarte scurt timp) în timp ce la verificarea pe întrebare, este greu să constăți că răspunsul la o întrebare a subiectului numărul 62 este în contradicție cu un alt răspuns al aceluiași subiect, răspuns pe care îl verificăm după câteva ore sau zile.

Urmează **numerotarea** chestionarelor care poate fi făcută după diverse criterii. Unul ar fi întâmplarea, altul ar fi ordinea în care se reprimesc chestionarele, altul ar fi criteriul alfabetic, altul ar fi criteriul sexului sau al vârstei etc.

La un proiect de an ori de licență care implică – cum am mai arătat – câteva zeci ori maxim 120 – 200 subiecți, este extrem de probabil să apelăm la o prelucrare **manuală** nu electronică. În asemenea cazuri și numerotarea ar trebui făcută pe un criteriu cât mai relevant pentru temă. Criteriul poate fi sexul (masculin, feminin) dacă tema privește diferența de opinii în funcție de sex, calitatea de șomer sau angajat dacă ne interesează diferența opiniilor între șomeri și angajați, posesia unui produs (posezi sau nu acel produs), dacă acest criteriu generează diferențe etc.

Deci la numerotarea chestionarelor (de la **1** la **n**) grupăm inițial chestionarele pe aceste criterii (bărbații apoi femeile, angajații apoi șomerii etc.) și beneficiul este că deja am realizat **o primă corelație**. Deci la orice întrebare pe care o prelucrăm în continuare, știm deja diferența situației / opiniei între femei și bărbați, șomeri și angajați etc.

La un chestionar există și problema **aranjării**, a ordinii întrebărilor. Există în principal două modalități: „al pâlniei” și „al pâlniei răsturnate”.

În varianta aranjării pe principiul **pâlniei** plecăm de la întrebări cu caracter mai general, mai abstract și apoi trecem la întrebări mai particulare, la fațete ale situației mai generale. Spre exemplu, plecăm de la o întrebare mai generală („Cum este viața dumneavoastră în general?”, „Care este calitatea vieții dumneavoastră?”) și o putem precodifica în variante ca „foarte bună”, „bună”, „satisfăcătoare”, „nesatisfăcătoare”. Apoi după această apreciere globală a vieții sale, începem să-l întrebăm pe subiect aspecte particulare: locuința, venitul, alimentația, lecturile etc. Această aranjare de la general la particular, de la abstract la concret, o putem folosi la subiecți cu nivel de pregătire mai ridicat, capabili să formuleze sintetic o situație generală.

La ordonarea pe principiul **pâlniei răsturnate** procedăm exact invers. Întâi punem întrebări concrete, pe aspecte particulare (locuință, venituri, alimentație, timp liber etc.), ca apoi să punem întrebarea generală: „În concluzie, puteți aprecia viața dumneavoastră ca fiind...?” Procedăm în acest fel la subiecții cu o slabă pregătire școlară, cărora le vine mai ușor să răspundă întâi la lucruri concrete ca numărul camerelor în care locuiesc, ce alimente cumpără în mod obișnuit, ce venit au etc., ca apoi, când li se cere o apreciere globală, ea să decurgă din răspunsurile concrete deja date.

7. PRELUCRAREA INFORMAȚIEI

Între operațiile unei cercetări există legături, ele nu sunt absolut separate ci într-un flux între care există întrepătrunderi. Și noi am fi putut să introducem la capitolul „prelucrare” operațiile de **redactare** și mai ales de **numerotare a chestionarelor**. Pentru că în fond, din momentul în care am recoltat chestionarele, ne apucăm de prelucrarea lor. Am preferat să includem operațiile de **verificare** și **numerotare** la capitolul chestionar, ca să acredităm ideea că intrăm în prelucrare doar cu **chestionarele valide** care au fost deja verificate și dintre care le-am eliminat pe cele incomplete sau cu erori de completare, ce nu pot fi acceptate. Aceeași este situația și la alte instrumente de cercetare de genul ghidului de observație ori a protocolului de experiment.

Fie ea **manuală** sau **electronică**, prelucrarea este de două feluri: **primară** și **secundară** (aceasta fiind inclusiv de prezentare).

1. La prelucrarea **primară** înregistrăm informațiile din fiecare chestionar în ordinea întrebărilor / răspunsurilor, înregistrăm zecile de variante de răspuns la întrebările deschise, și nu ne propunem să ordonăm după vreun criteriu răspunsurile, ori să eliminăm variantele la care nu s-a răspuns deloc (deci răspunsul este zero) etc.

Să încercăm un exemplu ipotetic, în scop didactic, cu cifre care să ușureze calculul. Presupunem că avem un eșantion de 100 subiecți ($n=100$), împărțit în mod egal între bărbați și femei ($50 \text{ bărbați} + 50 \text{ femei} = 100$). Să presupunem în

continuare, că prelucrăm primar întrebarea numărul 4, care sună cam așa: „pe ce tip de produse v-ați cheltuit venitul în ultima lună?”

Întrebarea fiind precodificată, am presupus ca variante de răspuns:

- 4.1 produse alimentare
- 4.2 detergenți
- 4.3 produse electrocasnice
- 4.4 medicamente
- 4.5 produse de igienă personală
- 4.6 taxe și impozite
- 4.7 alte produse
- 4.8 nu știu / nu pot aprecia

În mod normal, la prelucrarea primară, la fiecare cod (variantă de răspuns) trebuie trecute atât cifrele **absolute** cât și cele **relative** (%). Acest mod permite o dublă verificare, dar ca tabel prezintă dificultatea mărimii lui. Spre exemplu, în cazul nostru ar fi necesare 19 coloane (una pentru sex, 16 pentru cele 8 variante de răspuns și două pentru total). Să vedem cum ar apărea într-un tabel prelucrarea primară a acestei întrebări, care la numărul de 19 coloane ar cere o hârtie de format A3. De aceea noi vom „rupe” tabelul în două, pentru a încăpea pe formatul B5 al paginii.

Tabelul nr.4

Pe ce tip de produse v-ați cheltuit venitul în ultima lună?

Chelt. Sex	4.1		4.2		4.3		4.4		4.5	
	a	%	a	%	a	%	a	%	a	%
Masculin	16	32	2	4	10	20	4	8	3	6
Feminin	30	60	6	12	2	4	5	10	6	12
Total	46	46	8	8	12	12	9	9	9	9

Continuare tabel nr.4

Chelt. Sex	4.6		4.7		4.8		Total	
	a	%	a	%	a	%	a	%
Masculin	12	24	3	6	-	-	50	100
Feminin	1	2	-	-	-	-	50	100
Total	13	13	3	3	-	-	100	100

Vom prezenta datele prelucrării primare ale acestei întrebări, în ordinea codurilor (4.1 – 4.8) doar cu procentele, dar pe gruparea masculin / feminin, trecând în paranteză și **locul (ordinea ierarhică)** a cheltuielilor respective.

Codul	% Masculin	% Feminin	% Total
4.1 produse alimentare	32 (1)	60 (1)	46 (1)
4.2 detergenți	4 (7)	12 (2-3)	8 (6)
4.3 electrocasnice	20 (3)	4 (5)	12 (3)
4.4 medicamente	8 (4)	10 (4)	9 (4-5)
4.5 igienă personală	6 (5-6)	12 (2-3)	9 (4-5)
4.6 taxe-impozite	24 (2)	2 (6)	13 (2)
4.7 alte produse	6 (5-6)	- -	3 (7)
4.8 nu știu / nu pot aprecia	- -	- -	- -
Total	100	100	100

Sunt deja evidente câteva lucruri: cheltuielile alimentare sunt pe primul loc atât la bărbați cât și la femei. Bărbații cheltuiesc apoi în ordine, pe taxe și impozite, pe produse electrocasnice, medicamente și altele. Femeile cheltuiesc apoi pe detergenți, produse de igienă personală și medicamente. Oricum, se vede că din cele 8 poziții, doar la trei clasamentul bărbaților coincide cu cel al femeilor și doar la o singură cheltuială (alimentele), ierarhia pe total a bărbaților coincide cu cea a femeilor. Menționăm aceste lucruri și pentru a vedea ce **corecturi** va trebui să facem în prelucrarea secundară față de cea primară.

Există în chestionar și întrebări la care se admit 2–3 răspunsuri, posibilitate de care subiectul poate uza ori nu. Multora le este greu să se decidă pentru o singură variantă, când este vorba de motive, factori ce influențează o situație, măsuri ce s-ar cere luate pentru o schimbare a situației etc.

În asemenea cazuri și în funcție de numărul mai redus ori mai mare al variantelor de răspuns precodificate, subiectului i se poate sugera „puteți alege cel mult două (sau trei) din răspunsurile oferite”, ori oferiți o variantă proprie la „alta” /”altul” ”.

Să încercăm, tot un exemplu didactic cât mai simplu, fără prea multe variante care să ceară un număr prea mare de coloane. Unui lot de 100 persoane i se pune întrebarea „Care considerați că sunt factorii care ar putea ameliora situația?” Presupunem că în chestionar întrebarea ar fi cea cu numărul 6 și că ar fi precodificată astfel:

- 6.1 ministerul economiei
- 6.2 guvernul în totalitatea sa
- 6.3 întreprinderea
- 6.4 sindicatul

- 6.5 alt factor
- 6.6 nu-mi dau seama

Tabelul nr.6

Factorii care ar permite redresarea situației

Factori Alegeri	6.1	6.2	6.3	6.4	6.5	6.6	Total
	a %	a %	a %	a %	a %	a %	a %
Prima alegere	12 12	60 60	8 8	8 8	12 12	- -	100 100
A doua alegere	40 50	20 25	2 2,5	8 10	10 12,5	- -	80 100
Total	52 28,9	80 44,4	10 5,6	16 8,9	22 12,2	- -	180 100

Putem prelucra o asemenea situație în mai multe feluri:

- a) să luăm în calcul **doar prima opțiune** la care au răspuns toți cei 100 subiecți, prima opțiune la care guvernul obține 60 %, ministerul economiei 12 %, întreprinderea și sindicatul câte 10 % și alți factori, 12 %. Varianta de a lua în calcul doar prima alegere se utilizează când celelalte opțiuni nu sunt prea folosite, deci sunt puține ca număr.
- b) o altă modalitate este să **însușim** cele două opțiuni de alegere și să facem procentajul din totalul lor. În exemplul nostru, guvernul a fost ales la prima opțiune de 60 de subiecți din totalul de 100, deci cu un procent de 60 %. Ca a doua opțiune, guvernul a fost ales de 20 de persoane (din restul de 40 rămase) ceea ce reprezintă un total de 80 de alegeri (60 + 20) din totalul ambelor alegeri care este de 180, ceea ce ca procentaj reprezintă 44,4 %.
- c) mai există o variantă de calcul și de stabilire a „clasamentului” opțiunilor, aceea de a acorda fiecărei opțiuni un **scor**. Dacă pentru prima alegere dăm 1 punct, iar pentru a doua alegere 2 puncte,

situația pentru factorul guvern este 80 puncte (80×1) + 40 puncte (20×2) = 120 de puncte. Maximul de puncte pe cele două alegeri (100 puncte pe prima alegere (100×1) și 160 puncte (80×2) este cel din care calculăm procentajul, deci dintr-un total de 260 puncte. Deci pentru „guvern” scorul este 260 raportat la 120, egal cu 2,17, pentru „ministerul economiei” scorul este de 260 împărțit la 92, egal cu 2,83 iar pentru „alt factor”, scorul este 260 împărțit la 32, egal cu 8,12.

În acest caz, în care dăm primei alegeri 1 punct, celei de a doua alegeri 2 puncte și eventual, celei de a treia alegeri 3 puncte, **cu cât scorul este mai mic**, cu atât factorul se clasează mai bine în ierarhie. Deci clasamentul îl facem „de la mic la mare”.

Putem proceda și invers: dăm 3 puncte locului 1, două puncte alegerii a doua și un punct celei de a treia alegeri. În această situație, **cu cât scorul este mai mare** cu atât locul în clasament (al factorilor, motivelor) este mai bun, pentru că se merge pe principiul „de la mare la mic”.

Exemplele prin care am arătat în mod simplist – didactic felul în care are loc o prelucrare primară, sugerează deja câteva **caracteristici** ale ei:

a) În prelucrarea primară se trec în tabele **toate** variantele de precodificare, în ordinea în care au fost trecute în chestionar, fără ordonări sau eliminări. Deci exact în ordinea din chestionar (ex. întrebarea 4 cu variantele 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 4.5, 4.6, 4.7 și 4.8; sau la întrebarea numărul 9, cu codurile 9.1, 9.2, 9.3, 9.4, 9.5, ...9.n).

b) la întrebările **deschise** unde se pot obține cele mai diverse răspunsuri (pot fi cu zecile), ele sunt notate așa cum au fost formulate, poate doar reduse la ideea esențială. Unii subiecți scriu

fraze întregi cu formulări deseori contradictorii și trebuie să rezumăm răspunsul la esențial dar în mod corect.

2. Prelucrarea secundară corectează și pregătește pentru prezentare rezultatele prelucrării primare.

2.1 În primul rând **se elimină** codurile (coloanele) la care nu s-a răspuns, deci situația este zero. Am eliminat deci coloanele 4.8. Ne folosim din nou de exemplul didactic al întrebării numărul 4 de la prelucrarea primară, aranjând tabelul nr.4 conform cerințelor prelucrării secundare.

Tabelul nr.4 bis

Pe ce tip de produse v-ați cheltuit venitul în ultima lună?

Chelt. Sex	alimente		impozite taxe		electro casnice		medica- mente		igienă personală	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	a	%	a	%
Masculin	16	32	12	24	10	20	4	8	3	6
Feminin	30	60	1	2	2	4	5	10	6	12
Total	46	46	13	13	12	12	9	9	9	9

Continuare tabel

Chelt. Sex	detergenți		alte		total	
	abs.	%	abs.	%	a	%
Masculin	2	4	3	6	50	100
Feminin	6	12	-	-	50	100
Total	8	8	3	3	100	100

2.2 În al doilea rând, am **ordonat** răspunsurile după numărul / ponderea lor.

Ordinea este: 1 – alimente – 46 %; 2 – taxe și impozite – 13%; 3 – produse electrocasnice – 12 %; 4 – 5 – produse de igienă personală și medicamente cu câte 9 %; 6 – detergenți – 8 %; și 7 – alte produse – 3 %.

De obicei, ordinea o stabilim după coloana de total și – tot de obicei – putem renunța la coloanele cu cifrele absolute (în fond reducem jumătate din coloanele tabelului) și să ne orientăm după procentaje care, în general, sunt mai semnificative. Dar nu trebuie să ignorăm total coloana cifrelor absolute, putând exista cazuri – este drept, mai rare – când la corelații apare câte un cod cu cifră absolută foarte mică, dar cum procentajul se face din totalul de pe fiecare rând, s-ar putea ca 1 – 2 subiecți să reprezinte 100%!

2.3 După eliminarea codurilor zero și ordonarea variantelor mai apare problema **locului în care plasăm** coloana „alta / altul / altele”. Exemplificăm tot prin tabelul cu scop didactic al întrebărilor cu două răspunsuri.

Tabelul nr.6 (%)

Factorii care ar permite redresarea situației

Factori Alegeri	guvernul	ministerul economiei	sindicatul	întreprin- derea	altul	total	
						abs.	%
Prima alegere	60	12	8	8	12	100	100
A doua alegere	25	50	10	2,5	12,5	80	100
Total	44,4	28,9	8,9	5,6	12,2	180	100

Se observă că am renunțat la coloanele cu cifre absolute, am eliminat coloana „nu știu” ca fiind zero, am ordonat în ordine procentuală factorii și **am plasat ca ultimă coloană pe aceea cu alt factor**, deși are procent mai mare decât două din coloanele anterioare.

Recunoaștem că am construit în mod special astfel exemplul, ca varianta „altul” să aibă procent mai mare. Dacă puneam mai multe variante („parlamentul”, „ministerul finanțelor”, „regia”, „departamentul din minister”, „federația sindicală”, „ONG-urile”, „Comisia Europeană” etc.) codul „altul” ar fi avut pondere mai mică. Evident că nu poți face tabele cu zeci de variante, dar remarcăm că atunci când varianta „alta / altul / altele” are pondere cam mare, este și vorba despre o greșeală de precodificare, de necunoaștere suficientă a realității. Este drept că există întrebări cu variante de răspuns de ordinul miilor. La ocupații / profesii este vorba de mii, ultima profesie validată fiind aceea de arbitru de fotbal! Astfel că e normal să precodificăm 7 - 8 variante de profesii mai uzuale în mediul în care facem cercetarea, iar la altele poate să rezulte un procent ceva mai mare.

2.4 Același este cazul și la răspunsurile la întrebări deschise care foarte variate fiind, trebuie „comasate” la doar câteva grupe a căror **esență** să fie cam aceeași. Subiectul poate răspunde „bani”, „venit”, „câștig”, „salar”, „avantaje financiare”, „premii și prime” etc. dar esența este aceeași: „venituri bănești”.

2.5 Nu se ordonează (ierarhizează) răspunsurile la întrebări care au o anumită logică. La întrebarea „Care sunt factorii ce vă pot ameliora situația?” nu există nici un impediment logic ca factorii să fie

în ordine parlamentul, federația sindicală, regia, ministerul etc., sau dimpotrivă guvernul, regia, întreprinderea, ministerul etc. Sunt însă și întrebări la care precodificarea răspunsului urmează o anumită logică.

Exemple:

- „Cât de satisfăcut sunteți de nivelul de trai?” poate avea ca răspunsuri „integral”, „mult”, „potrivit”, „puțin”, ori „de loc”. Scala de răspuns poate fi și inversată de la „de loc”, „puțin”, „potrivit”, „mult” și „integral”.
- Ori întrebarea „Ce influență credeți că are schimbarea guvernului asupra situației dvs.?” poate fi precodificată în răspunsurile: „foarte mare”, „mare”, „potrivită”, „mică” și „deloc” (sau plecând de la „deloc” la „foarte mare”). În asemenea cazuri, nu ordonăm răspunsurile în funcție de mărimea cifrelor și dând doar procente, **nu vom face tabelul așa:**

%

	potrivită	mică	f. mare	deloc	mare	total
Satisfacția	51	32	7	6	4	100

Corect, respectând **logica intensității satisfacției** tabelul va arăta astfel:

%

	f. mare	mare	potrivită	mică	deloc	total
Satisfacția	7	4	51	32	6	100

Sau mergând pe scala „de la mic la mare”, vom avea:

Satisfacția	deloc	mică	potrivită	mare	f. mare	total
	6	32	51	4	7	100

2.6 Aici am exemplificat două – trei **tipuri de tabele**, dar în bibliografia recomandată sunt descrise și exemplificate tabelele de **centralizare** a datelor, cele de **corelație cu dublă intrare**, cele de **corelație cu triplă intrare**, tabelele de **preferințe**, cele de **proximitate**, de **dominanță**, de **incidență** și cele de **corelație multiplă**. Rămâne cititorului opțiunea pentru tipul de tabel ce se cere folosit, la nivelul unui simplu **ghid** neputându-se explica fiecare tip.

Totuși, vom exemplifica cifric un tabel de corelație multiplă, deoarece am constatat că realizarea lui în proiecte este plină de erori. La pp. 242-243 din sursa bibliografică indicată deja și pe care o vom repeta la sfârșit, există și explicația acestui tip de tabel, dar îl vom rezuma la câteva variabile și îl vom „umple” cu cifre în speranța că acest lucru îl va face mai explicit. Principiul corelării multiple este corelația de tip **„fiecare cu fiecare”**. Să zicem că aplicăm principiul la un chestionar cu 21 de întrebări. Vom corela răspunsurile la întrebarea numărul 1 (ale cărei coduri și total se trec pe orizontală în capul tabelului) cu toate celelalte întrebări ale căror coduri apar pe rânduri. Deci corelăm întrebarea numărul 1 cu întrebările 2 – 21, întrebarea numărul 2 cu întrebările 1, 3 – 21, întrebarea numărul 6 cu 1, 2, 3, 4, 5, 7 – 21, ș.a.m.d.

În tabel, împărțirea pe domiciliu urban – rural este, în exemplul nostru ce presupune 100 de subiecți, de 60 în urban (=60 % în cazul nostru) și 40 (=40 %), la locuitorii în mediul rural.

Pentru simplificare, am făcut corelația urban – rural cu doar alte trei variabile: **sexul** (masculin – feminin), **vârsta** împărțită în doar trei categorii (până la 25 de ani inclusiv, 26 – 50 de ani și peste 50 de ani) și **nivelul de școlarizare** (absolvent de școală primară, de școală generală, de liceu și de învățământ superior).

Tabel de corelație numărul...

Corelarea locului de rezidență cu diferite variabile

domiciliul variabile	urban		rural		total	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Total	60	60,0	40	40,0	100	100
Sex - masculin	45	75,0	15	25,0	60	100
- feminin	15	37,5	25	62,5	40	100
Vârsta - 25 de ani inclusiv	10	58,8	7	41,2	17	100
- 26 – 50 ani	35	74,4	12	25,6	47	100
- peste 50 ani	15	41,7	21	58,3	36	100
Studii - școală primară	4	30,8	9	69,2	13	100
-școală generală	14	58,3	10	41,7	24	100
- liceu	20	62,5	12	37,5	32	100
- înv. superior	22	70,9	9	29,1	31	100

Constatăm că și acest tabel este unul de **corelație cu dublă intrare**, cu diferența că nu corelăm doar două variabile între ele, ci o variabilă cu mai multe dintre cele din chestionar (chiar cu toate).

La prelucrarea electronică, odată ce toate variabilele (cu codurile lor) au fost introduse în calculator, este extrem de ușor, cu un program adecvat, să comanzi toate corelațiile posibile. Când se face o prelucrare manuală, este necesar un anumit fler pentru a reduce numărul de corelații și a nu munci inutil. Spre exemplu, la o întrebare cu răspuns DA / NU, dacă codul DA a obținut o majoritate covârșitoare (să zicem de peste 90 %), nu mai merită să facem manual corelația cu alte variabile pentru a afla că cei câțiva care au răspuns NU sunt femei sau bărbați, mai tineri ori mai în vârstă, au studii mai consistente sau mai puține etc.

În exemplul nostru am presupus că într-un areal, 60 % din populație locuiește în mediu urban și 40 % în mediu rural. Situația este apropiată cu aceea la nivelul întregii țări, situație care conform recensământului, indică aproximativ 45 % dintre locuitori în mediu rural.

Când corelezi o variabilă cu toate celelalte, există șanse mari ca multe corelații să nu fie semnificative, să nu producă diferențe mari în opinii ori situații. În exemplul nostru am presupus că 60 % din populație domiciliază în urban și 40 % în rural. Dar multe variabile (păreri, intenții de vot, stare civilă, emisiuni preferate, părerea despre situația din țară ș.a.m.d.) pot să fie apropiate de acest raport 60 % - 40 %. Dacă procente sunt 61 – 39, 55 – 45, 56 – 44, 63 – 37 etc. deci nu există diferențe mari față de raportul de la total, considerăm că diferența produsă de aceste variabile nu este semnificativă.

Dar dacă – ca în exemplul construit de noi pe raportul total de 60 % - 40 % - găsim situații ca acelea de la sex (masculin 75 % - 25 %; feminin 35,5 % - 64,5 %; populația între 26 – 50 de ani (urban 74,4 %, rural 25,6 %); studii de școală primară (urban 30,8 %, rural 69,2 %), sau învățământ superior (urban 70,9 %, rural 29,1 %) etc.,

ne dăm seama că sexul, vârsta și studiile sunt influențate de domiciliul subiecților în urban sau rural.

Dar acest lucru nu se întâmplă la toate subcategoriile, spre exemplu cei care au ca studii școala generală sunt 58,3 % în urban și 41,7 % în rural, procente foarte apropiate de cel total de 60 % - 40 %. De aici constatarea că nivelul de școală generală este aproximativ egal în urban și rural.

Concluzia: la corelațiile multiple urmărim ponderile codurilor din coloanele capului tabelului (la noi urban – rural: 60 % - 40 %) și unde ele sunt apropiate de total, înseamnă că acea variabilă (ori cod) nu produce diferențe și **cu cât ponderile sunt mai depărtate de cele totale**, există diferențieri ce se cer explicate și interpretate.

8. ANALIZA, INTERPRETAREA ȘI PREZENTAREA

Nimic nu enervează mai mult pe un cititor sau ascultător (spre exemplu o comisie de licență) decât sistemul de a spune lucruri de genul: „după cum se vede din tabelul nr. 12 se cheltuiește în primul rând pentru alimente, în al doilea rând pentru produse electrocasnice, în al treilea rând...”. Ori „după cum arată tabelul 15 (ori figura 11), au răspuns că sunt foarte mulțumiți de viața lor 7 % dintre subiecți, mulțumiți 4 %.... și deloc mulțumiți 6 %.”

În fond, asemenea modalitate înseamnă a „analiza” și „interpreta” prin simpla repetare a cifrelor înscrise în tabele și grafice.

Dar **analiza reală** înseamnă a descifra **cauzele** ce determină datele respective iar **interpretarea** înseamnă a găsi **semnificația** cifrelor respective. În fond, întrebările sunt de ce femeile cumpără mai multe alimente și produse de igienă personală în raport cu

bărbații? De ce doar 11 % sunt mulțumiți de situație și 38 % nemulțumiți de ea?

A analiza și interpreta înseamnă că femeile sunt cele ce cumpără majoritatea alimentelor (de la făină, zahăr, carne și până la mirodenii) în timp ce bărbații cumpără ocazional ori în mod regulat pâinea, mezelurile sau băutura. Consumul mai redus de produse de igienă personală pentru bărbați se poate explica prin faptul că lor le ajunge săpunul, o pastă de bărbierit și o pastă de dinți. Femeile cumpără pentru igiena personală și diverse creme, șampoane, vopsele de păr, fixative etc.

Ca să **explici** gradul de satisfacție față de viață, nu citești (de pe o hârtie sau ecran) cifrele care arată intensitatea satisfacției. Prin aceasta nu explici nimic în realitate ci doar reușești să te faci ridicol. Dacă subiecții indică în majoritate o stare de insatisfacție, trebuie identificate și explicate cauzele: s-au redus salariile?, au fost impozitate pensiile?, a scăzut puterea de cumpărare?, a crescut fiscalitatea (au apărut noi taxe și impozite)?, mediul de afaceri este neprietenos? (birocrație?, corupție?, impozitul mare pe profit?, facilități reduse?), există șomaj? (tehnic, parțial, total), locurile de muncă oferite sunt puține și nu corespund calificării? ș.a.m.d. Cititorul / ascultătorul vrea să știe care dintre asemenea cauze sau altele, generează starea de insatisfacție declarată de subiecți.

Un cititor ori un ascultător avizat (o comisie de licență sau de doctorat, spre exemplu), va descalifica de la început o „analiză și interpretare” **redușă la citirea** cifrelor unui tabel ori grafic. Pentru că în asemenea situații nu ți se cere să demonstrezi **că ști să citești**

(se presupune că ești alfabetizat), ci că **înțelegi, încerci să explici și să evidențiezi semnificația faptelor.**

O altă eroare ce se comite la capitolul prezentare este **dublarea tabelului cu graficul** ce-l reprezintă. Tabelele și reprezentările grafice au, fiecare dintre ele, avantaje și dezavantaje. Avantajul principal al tabelului este **precizia și completitudinea. Reprezentările grafice** (figurile) au avantajul **sugestivității**. Nu degeaba se spune că o imagine arată mai mult decât câteva pagini scrise. Tabelul este mai monoton, trebuie să citești fiecare coloană și rând de cifre și să deduci dacă arată creștere / scădere moderată sau accentuată.

Ori un grafic îți traduce vizual „salturile” mari, sau o linie ce indică o situație staționară. Este dreptul fiecărui autor să decidă dacă un tabel este preferabil prezentării unei figuri. Dar este total illogic să prezinți un tabel și să-l dublezi cu o figură reprezentând aceleași cifre. Am menționa doar că dacă alegem să prezentăm mai ales figuri, tabelele pe care le ilustrează, ar trebui să se regăsească la „anexele statistice”, ele fiind oricum mai complete.

Există o singură situație în care un tabel poate fi dublat (parțial) și de o reprezentare grafică. La întrebările în care pot fi date două – trei alegeri, putem da tabelul și să-l însoțim cu un grafic parțial (fie doar al primei alegeri, fie al totalului alegerilor) pentru a face mai explicit ceea ce ne pare mai semnificativ din tabel.

Ca și tabelele și graficele sunt de mai multe feluri: **curba frecvențelor, histograma cu intervale egale, histograma (diagrama de structură), cercul de structură, diagrama polară etc.** (vezi în cartea noastră p.255 – 260), autorul fiind cel ce trebuie să-și aleagă figurile cele mai potrivite pentru ilustrarea datelor sale.

ÎNCHEIERE

Am amintit pe parcurs, de câteva ori, scopul în care am scris acest ghid, acela de a clarifica problemele ce par a fi mai critice pe parcursul elaborării unui proiect de cercetare sociologică. La fel am arătat că nu vom indica decât o singură sursă bibliografică, aceea după care predăm cursul nostru. Este o sursă ce cuprinde foarte multă informație sistematizată, puncte de vedere diverse, fiecare concept beneficiind de cel puțin 4 – 5 definiții și de 5 – 10 tipologii (clasificări), ca și exemple diverse din realitatea social economică politică.

Deci ne rezumăm bibliografia la:

Krausz Septimiu, Stegar Irinel (2007), „**Metodologia și metodică sociologiei**”, Editura MatrixRom, București, 267 p.

Această carte conține la rândul ei o bibliografie consistentă de 118 surse, fiind o sinteză a unor puncte de vedere foarte diverse, dar utile.